

Odnos policijsko – obavještajne službe Nezavisne Države Hrvatske prema Italiji 1941. - 1943. godine

DAVOR KOVAČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Cjelokupni sustav policijske (kao i upravne) vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uspostavljen je po uzoru, ali i pod neposrednim pokroviteljstvom fašističke Italije i nacističke Njemačke. Na temelju dostupnih arhivskih izvora i postojeće literature u članku se istražuje odnos policijskog sustava NDH prema fašističkoj Italiji i njezinoj politici prema hrvatskim krajevima u razdoblju 1941. - 1943. godine. Autor je pokušao odgovoriti koliko je talijanska policijsko-obavještajna služba surađivala s istom službom Nezavisne Države Hrvatske.

Ključne riječi: policijsko-obavještajna služba, Nezavisna Država Hrvatska (NDH), Italija, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR), Ustaška nadzorna služba (UNS), Opera vigilanza repressione antifascista (OVRA), Servizio informazione militare (SIM).

Uvod

Dana 10. travnja 1941. godine Slavko Kvaternik je proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske, a istog dana su u Zagreb ušle njemačke postrojbe.¹ Odmah poslije uspostave NDH u Zagrebu je uspostavljeno više njemačkih zapovjedništava i ustanova stacionarnog karaktera čija se nadležnost protezala

¹ O uspostavi NDH u hrvatskoj historiografiji postoji mnogobrojna literatura. Navest ćemo samo neke radove: Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, "Drama vojskovođe", *Časopis za suvremenu povijest* 3, Zagreb, 1996., 384., N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika: sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997., 140., Bogdan KRIZMAN, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1986., 344.-437., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Kratak pregled*, Zagreb 1994., 41.-57., Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret, od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006., 575. Dok je u Zagrebu Slavko Kvaternik proglašavao državu, Pavelić je istog dana u Pistoji izvršio mimohod na brzinu naoružanih ustaša, koji su bili odjenuti u talijanske odore iz abesinskog rata kojima je dodana hrvatska trobojnica. Kad je 10. travnja 1941. proglašena NDH, talijanski generalni konzul u Zagrebu čestitao je Slavku Kvaterniku i izrazio mu "svoju duboku radost" zbog čina proglašenja države. Kvaternik je uzvratio zahvalom Italiji koja je "sačuvala najbolje hrvatske sinove od barbarских srpskih progona" i "velikog sina domovine dr. Antu Pavelića, šefa NDH". Dan nakon proglašenja NDH, Pavelić je uputio Mussoliniju brzozav zahvalnosti nazivajući ga "velikim prijateljem malih naroda i promicateljem nove vladavine pravde kojemu dugujemo našu vječnu zahvalnost".

na čitavo njemačko okupacijsko područje u NDH.² Tako je 12. travnja 1941. godine osnovan vojni Stožer njemačkoga opunomoćenoga generala u NDH dr. Edmonda Glaise von Horstenaua, sa svim tijelima armijskog korpusa, a na terenu s potrebnim vojnim postrojbama.³ Pojedini autori navode da je Hitler Horstenaua uputio u Zagreb da bi pomagao Slavku Kvaterniku da se što prije “formira policijska vojska”, ali i da bi neutralizirao “talijanski utjecaj na tu vojsku”.⁴ Horstenau je marginalizirao ulogu Italije, osjećao je averziju prema Hitlerovu rješenju po kojem je NDH spadala u talijansku sferu utjecaja. Horstenau je posebno podupirao stajalište vojskovođe Slavka Kvaternika da ne udovoljava svim talijanskim zahtjevima, zbog čega su ga Talijani smatrali “intrigantom” i “osobitim smutljivcem”.⁵ Talijani su došli do zaključka da u Hrvatskoj postoje “dvije njemačke politike”. Ona koja se vodila iz Berlina bila je “svjesna talijanskih potreba”, a lokalnu je politiku diktirao “zloglasni Horstenau” i prema Talijanima je bila “u svemu neprijateljska”.⁶

Prema izvješću načelnika stožera Druge talijanske vojske Giacomu Zanussija Zagreb je bio “centrala svih njemačkih intriga u Hrvatskoj”. Specijalni predstavnik talijanske fašističke partije u Zagrebu, general fašističke milicije Eugenio Coselchi izvještavao je da u Zagrebu uz mnoštvo službenih njemačkih predstavnika djeluje i više stotina policijskih agenata. Procjenjivao je da je u Zagrebu bilo barem 900 gestapovaca, a u Dalmaciji čak dvije tisuće.⁷

Politika ustaškog režima predvođenog poglavnikom dr. Antom Pavelićem bila je od početka ograničena snažnim njemačkim i napose talijanskim utjecajem u NDH. Njemačke i talijanske zone utjecaja i vojničke nazočnosti utvrđene su na sastanku Galeazza Ciana i Joachima von Ribbentropa, koji je održan u Beču od 21. do 22. travnja 1941.⁸ Naime, fašistička Italija je također bila zainteresirana za što neposredniji utjecaj na prilike i razvoj situacije u NDH. Rim

² Muharem KRESO, “Njemačka okupaciona uprava u Zagrebu 1941. - 1945. godine”, *Zbornik Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1971., 253-268. Autor u članku razmatra njemačku okupacijsku upravu u Zagrebu tijekom Drugoga svjetskog rata i upozorava na posredno i neposredno angažiranje mnogobrojnih vojničkih čimbenika Trećeg Reicha u Zagrebu. Podijelio je njemačku okupacijsku upravu u Zagrebu i NDH na nekoliko kvalitetno različitih etapa odnosno razdoblja: 1. invazijsko razdoblje tj. vrijeme travanjskog rata i neposredno poslije njega; 2. razdoblje njemačko-talijanskog vladanja nad NDH, tj. razdoblje napora Nijemaca za potiskivanje talijanskog partnera u NDH koji traje do početka 1943.; 3. razdoblje otvorenog i neposrednog angažiranja njemačkih vojnih ustanova na početku 1943. godine.

³ E. G. von Horstenau je kao službenik njemačkoga vrhovnog zapovjedništva pri vrhovnom zapovjedništvu oružanih snaga NDH kao primaran zadatak i cilj imao izgradnju i rukovođenje oružanim snagama NDH, a kao vojni ataše (attachè), bio je dio Obavještajne i kontraobavještajne uprave Njemačkog vrhovnog zapovjedništva. Opširnije o tome vidi: *Ein General im Zwielicht. Die Memorien Edmund Glaises von Horstenau*, sv. 3, Beč, 1998., priredio Peter Broucek.

⁴ Vasa KAZIMIROVIĆ, *NDH u svjetlu nemačkih dokumenata i Gleza fon Horstenau 1941. - 1944.*, Beograd 1987., 87.

⁵ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković: Ministar urotnik*, Zagreb 1998., 48.

⁶ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 52

⁷ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, Zagreb 2001., 165.

⁸ Usp. knjige Bogdana KRIZMANA, *Ante Pavelić i Ustaše*, Zagreb 1978., 445.-455., H. Jamesa BURGŴYNA, *Empire on the Adriatic: Mussolini's Conquest of Yugoslavia 1941. - 1943.* New York 2005., 34.-35., i N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 86.-87.

nije bio samo zainteresiran za formalno-pravnu potvrdu svojih teritorijalnih pretenzija, nego je također vidljivo davao do znanja da želi biti što više prisutan u politici NDH i upozoriti na to da ona ulazi u talijansku interesnu sferu.⁹ Talijansku je okupaciju pratila snažna promidžba, koja je nastojala prikazati Dalmaciju kao talijansku zemlju te je nastojala poduprijeti talijanske teritorijalne pretenzije. Talijanski nadzor u zaleđu nije bio toliko jak, no lokalne hrvatske vlasti bile su podvrgnute talijanskom vojnom zapovjedništvu i vlasti NDH nisu mogle učinkovito upravljati okupiranim područjima.

Problem razgraničenja Italije i NDH 1941. godine

Za teritorijalni integritet NDH, tragičnim, Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. NDH je bila prisiljena Kraljevini Italiji odstupiti najveći dio hrvatske obale.¹⁰ Ovim razgraničenjem Italija je sebi prisvojila hrvatska etnička područja, NDH je izgubila vezu s otvorenim morem, lišena je svojih brodova i glavnih luka povezanih željezničkim komunikacijama s unutrašnjošću (Šibenik, Split). Prema njemačkim obavještajnim izvješćima Nijemci nisu odobravali protuprirodnu i proizvoljnu hrvatsko-talijansku granicu. Prema sudu njihove obavještajne službe postojala je realna opasnost da Italija zaposjedanjem Hrvatske stvori "Balkan u starom smislu" jer "Hrvati neće nikad prestati osporavati Italiji obećanu zemlju i borit će se protiv volje Njemačke".¹¹ Istodobno, s Rimskim ugovorima potpisan je i "Sporazum o pitanjima vojnog značenja, koja se odnose na Jadransko primorsko područje". Njime je dogovoreno da se priobalno područje NDH koje nije anektirala Italija, zajedno s dosta širokim zaleđem, podijeli u dvije zone. Ona bliža moru nazvana je demilitarizirana zona, kasnije nazvana Druga zona. Ta je zona uključivala Gorski kotar, Liku, znatan dio Hercegovine te sva područja uz jadransku obalu sa svim otocima koja su formalno bila u sklopu NDH. U njoj vlast NDH poslije kolovoza 1941. godine nije smjela imati nikakve vojne objekte, ni utvrde, kao ni svoje policijske snage. Preostali pojas do dogovorene demarkacijske linije između talijanske i njemačke vojske u NDH nazvan je Treća zona i obuhvaćao je pojas od

⁹ Danijel CRLJEN, "Čimbenici bleiburškog sloma", *Hrvatska revija*, 1 (72), München-Barcelona 1970., 31. D. Crljen govori o problemu traganja ustaša za saveznicima u Europi 1941. Tvrdi "da je tada bilo nemoguće da se oni biraju prema vlastitim simpatijama". Da su se ustaše vlastitim snagama ili posredovanjem neke druge sile mogli izboriti za hrvatsku državu, fašistička Italija "bila bi među zadnjim silama na koju bi se osvrnuli".

¹⁰ Bogdan KRIZMAN, *Ante Pavelić i Ustaše*, 455.-474. N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 86.-97. Talijanski su dokumenti objavljeni u zbirci dokumenata (1987.) *I documenti diplomatici italiani*, niz (serie) IX, sv. VII. Rim: Istituto poligrafico e Zecca dello stato. Libreria dello stato. Na temelju tih ugovora je Italija anektirala područja Sušaka i Čabra, otoke Krk i Rab, cijelo zadarsko zaleđe, područja Biograda i Šibenika, grad Trogir, Kaštela, grad Split, otoke Čiovo, Šoltu, Korčulu i Mljet, te dio Konavala i Boku Kotorsku. Gradom Splitom i okolicom (predgrađa i Kaštela) te otokom Korčulom trebala je upravljati zajednička hrvatsko-talijanska uprava. Talijanske su vlasti ipak ignorirale te odredbe te su u stvarnosti splitsko područje i Korčula bili izvrgnuti talijanizaciji i fašističkom teroru.

¹¹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 91.

Karlovca preko Bihaća, Bugojna, Prozora do Bileće i Čajniča.¹² I u toj su zoni vlasti i njezinoj policiji nadležnosti bile donekle sužene.¹³

Talijanska je nazočnost na velikim područjima NDH imala razorne učinke na njihovo gospodarstvo, i na gospodarstvo cijele države.¹⁴ Talijanske postrojbe počinile su mnogobrojne ratne zločine u zonama pod njihovim nadzorom, i u velikoj su mjeri doprinijele stvaranju i održavanju nereda u njima. Talijanska nazočnost u Drugoj i Trećoj zoni spriječila je vlasti NDH da ostvare učinkovit nadzor nad većim dijelom područja tih zona.¹⁵

Rimski ugovori potpisani 18. svibnja 1941. godine bili su vrlo težak udarac NDH i, kao što je istaknuto, podijelili su teritorij NDH južno od njemačko-talijanske demarkacijske linije u tri zone.¹⁶ Tri mjeseca poslije Pavelić je izvršio drugu kapitulaciju pred Talijanima kada je talijanskoj Drugoj vojsci predao civilnu i vojnu vlast u Drugoj zoni.¹⁷ Iz Druge zone NDH je morala povući sve

¹² Ivo GOLDSTEIN, suautor Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001., 499.-500. B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, na listu i predlistu; H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 138.

¹³ NDH je željela uspostaviti svoju vlast i na cijelom području Sandžaka bez obzira na demarkacijsku liniju između talijanskih i njemačkih oružanih snaga te je tražila da se u Sandžaku demarkacijska linija ne pomiče na sjever jer bi time velik broj muslimanskog stanovništva došao pod talijansku okupacijsku upravu. Nova ustaška vlast je zahtijevala proširenje NDH na čitav teritorij tzv. Novopazarskog Sandžaka. Početkom svibnja 1941. godine iz Sarajeva je krenula ustaška satnija i za dva dana zaposjela Priboj, Prijepolje, Pljevlja i Novu Varoš. Naime, nakon proglašenja NDH, ustaški povjerenik za Bosnu i Hercegovinu Hakija Hadžić je preko svojih ljudi, koje je postavljao u Sandžaku na razne dužnosti, razvijao promidžbu za njegovo pripojenje NDH. Tako su u ime sandžačkih muslimana 5. svibnja 1941. godine petorica muslimana potpisala predstavku te su je uputili Paveliću i potpredsjedniku vlade NDH Osmanu Kulenoviću. Njom su tražili uključenje spomenutih devet kotareva Sandžaka u NDH navodeći da su oni povijesni, zemljopisni, gospodarski i etnički dio Bosne i Hercegovine. Međutim, već 8. svibnja 1941. godine Talijani su preuzeli vojno zapovjedništvo u Pljevljima, a postrojbe NDH su poslali u Prijepolje. Nakon korespondencije između Pavelića i Mussolinija, Vlada NDH je 15. srpnja 1941. godine naredila svojim oružničkim posadama u Sandžaku da se povuku na bosansku granicu. Neuspjeh u pripajanju Sandžaka bio je još jedan primjer pokoravanja interesa NDH diktatu Italije i njezinim interesima. Sredinom ožujka 1942. godine vlada je povjerljivom okružnicom zabranila svako pisanje o Sandžaku i uopće spominjanje tog imena. Usp. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. - 1945.*, Zagreb 1992. Usp. Zlatko HASANBEGOVIĆ, *Muslimani u Zagrebu 1878. - 1945. Doba utemeljenja*, Zagreb 2007., 177.

¹⁴ N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 235.-255.

¹⁵ Zdravko DIZDAR (2005.) *Italian Policies Toward Croats in Occupied Territories during the Second World War. Review of Croatian History*, 1: 179.-210. Iako su istodobno talijanski potezi doprinijeli stvaranju nereda, oni ipak nisu spriječili vlasti NDH (osobito tijekom godine 1941.) da istodobno na tim područjima i same počine zločine.

¹⁶ Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike: povodom Mačekove autobiografije*, Zagreb 1995., 106. Prva zona bila je izravno pripojena Italiji i postala je njezin sastavni dio. Druga zona bila je razvojačena sljedećom formulacijom članka 1. drugog Rimskog ugovora koji ima naslov "Spozrazum o pitanjima vojničkog značaja koja se odnose na jadransko primorsko područje": "Hrvatska se vlada obvezuje, da na otocima i na području između mora i crte, prikazane na karti, koja čini sastavni dio ovog sporazuma, neće podići niti podržavati nikakvu vojničku utvrdu ili uređaj, kopneni, pomorski ili zrakoplovni, nikakvu vojničku (operacionu) bazu i nikakvu napravu koja bi se mogla iskoristiti u ratne svrhe, niti kakvu tvornicu ili skladište streljiva i vojnog tvoriva." Treća zona prostirala se između sjeverne granične linije II. zone i njemačko-talijanske demarkacijske linije.

¹⁷ Isto.

ustaške postrojbe i raspustiti ustaške organizacije, a preostale su domobranske i oružničke postrojbe stavljene pod talijansko zapovjedništvo. Vlada NDH mogla je savjetodavno djelovati kod zapovjedništva talijanske Druge vojske preko općeg upravnog povjerenika dr. Andrije Karčića, kojeg je kasnije zamijenio dr. David Sinčić, a u vojnom pogledu to je mogla obavljati preko svog časnika za vezu generala Mihaila Lukića.¹⁸

Na području Druge i Treće talijanske zone u NDH do Rimskih ugovora, vlast su obavljale talijanske okupacijske vojne postrojbe iz sastava Druge vojske, kojoj se sjedište nalazilo u Karlovcu, s generalom Vittorinom Ambrosiom na čelu. Nakon dogovora Mussolini-Pavelić od 26. kolovoza 1941. godine talijanska Druga vojska, koja je svoje sjedište premjestila u Sušak, tijekom rujna reokupirala je područje Druge zone sa zadatkom čuvanja "reda i mira" i ugušenja otpora tamošnjeg pučanstva. Vlada NDH, primjerice inzistirala je da na Sušaku djeluje hrvatska policija, a taj zahtjev bio je nužno povezan s odbijanjem hrvatskih činovnika da surađuju s Talijanima.¹⁹ Naime, talijanska uprava grad Sušak tretirala je kao posebnu cjelinu, pa unatoč tomu što je Sušak bio anektiran Italiji, granica je ostala za vrijeme rata i bila je još i pojačana. Stanovnici Sušaka nisu mogli u Rijeku, niti obrnuto, osim ako nisu imali propisanu putovnicu.²⁰

U Drugoj zoni (ili tzv. Jadranskome obalnom pojasu) Talijani su uz vojnu preuzeli i civilnu vlast i držali je sve do kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine.²¹ Talijansko vojno osvajanje obalne zone obavljeno je bez preliminarnih pregovora s Pavelićem. Zapovjednik policije Eugen Dido Kvaternik kasnije je potvrdio da reokupacija nije došla neočekivano jer je početkom kolovoza 1941. od Vlade Singera tada rukovoditelja obavještajne službe, dobio povjerljive informacije o etapnom osvajanju čitave Hrvatske. Kvaternik je o tome izvijestio Pavelića, ali je on tu prijetnju podcijenio.²²

¹⁸ Z. DIZDAR, "Talijanska politika prema hrvatskim prostorima i njezine posljedice tijekom Drugoga svjetskog rata", *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. - 1943.)*: Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb 1997., 645. O talijanskoj politici na anketiranim područjima vidi: Dragovan ŠEPIĆ, "Talijanska okupacijska politika u Dalmaciji (1941. - 1943.)", *Putevi revolucije*, br. 1.-2., Zagreb 1963., str. 215.-241.; Vojmir KLJAKOVIĆ, "Talijanska okupacijska politika u Dalmaciji 1941. - 1943. godine", *Zbornik IHRPD*, br. 4., Split 1978., str. 529.-538.; Neva ŽURIĆ-SCOTTI, "Talijanska okupacija Biokovsko-neretvanskog i otočkog područja 1941. - 1943.", *Biokovo u NOB-i i socijalističkoj revoluciji 1941. - 1945.*, Split 1983., str. 270.-282.; Vjekoslav VRANČIĆ, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb 1943.; Hrvoje MEZULIĆ, *Fašizam krstitelj i palikuća* Zagreb, 1946.; *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapazanja 1925. - 1945. Prilozi za hrvatsku povijest*, Uredio dr. Jere jareb, Zagreb 1995., 305.

¹⁹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 141. Primjerice, ravnatelj pošte na Sušaku odgovorio je da ne odgovara Talijanima, nego samo vladi u Zagrebu.

²⁰ Željko BARTULOVIĆ, "Sušak – talijanska uprava i iredentizam 1918. - 1943.", *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. - 1943.)*: Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Zagreb 1997., 203.-245.

²¹ Z. DIZDAR, "Talijanska politika prema hrvatskim prostorima i njezine posljedice tijekom Drugoga svjetskog rata", 662.

²² N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 196.

Opće upravno povjereništvo NDH kod talijanske Druge vojske bila je privremena državna oblast u djelokrugu ministarstva unutarnjih poslova sa zadaćom da usklađuje cjelokupnu građansku upravu u pogledu javnog mira i poretka s vojno-obrambenom djelatnošću talijanske Druge vojske koju je ona vršila na obalnom području NDH. Zadaća mu je bila na obalnome području uskladiti rad hrvatske uprave glede javnog mira i poretka s vojno-obrambenom djelatnošću talijanske Druge vojske.²³

Zapovjednik talijanske Druge vojske, general Ambrosio, odmah se jasno očitovao da Druga vojska nosi isključivu odgovornost za javni poredak u obalnoj zoni što je drugim riječima značilo da su na to područje bili protegnuti talijanski vojni zakoni. Prema njegovu tumačenju, veliki župani nisu više mogli izdati nikakvu naredbu koja se odnosi na javni poredak. Pravosuđe je bilo uređeno tako da su talijanski vojni sudovi postali nadležni za sva djela koja zadiru u javni poredak. U nadležnosti hrvatskoga građanskog pravosuđa ostala su "obična krivična djela, odnosno djela koja izvrše građani jedan prema drugome".²⁴

Policijski sustav NDH u odnosu prema fašističkoj Italiji 1941. - 1942. godine

Nakon spomenutih Rimskih ugovora (18. svibnja 1941. godine) na anektiranome hrvatskom području talijanska vlada organizirala je vlast sukladno vlasti u tadašnjoj Italiji, uz neke specifičnosti. U sjedištima provincija osnovane su prefekture, kao tijela opće civilne uprave, i kvesture, kao tijela policije, a vojni su poslovi spadali u djelokrug talijanskih vojnih zapovjednika.²⁵ Potpuni talijanski nadzor na obalnom području NDH također je osiguran ugovorima. Talijani su dobili, kako je istaknuto, i pravo nadzora teritorijalnih voda NDH, a ona se odrekla organiziranja vlastite ratne mornarice. Na područjima koja su ugovorima priznata kao dio NDH ostale su i nadalje talijanske okupacijske snage. One su tek formalno promijenile svoj status i ostale na svojim položajima kao "savezničke snage".²⁶ Tek nakon sklapanja Rimskih ugovora vlasti NDH su na tim područjima mogle uspostaviti svoju vlast, i na njima rasporediti svoje redarstvene i vojne snage.²⁷

²³ *Narodne novine*, 29. VIII., 1941.

²⁴ Opširnije o Općem upravnom povjereništvu kod Druge armije vidi: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 207.-211.

²⁵ Tako je postojala Policijska uprava za Istru u Puli (Questora di Pola). U Državnom arhivu u Pazinu čuva se samo 30 kutija gradiva nastalog između 1920. i 1945. godine što vjerojatno ne obuhvaća niti 1/20 gradiva nastalog djelovanjem ovog fonda. Pretpostavlja se da je veći dio gradiva uništen za vrijeme Drugoga svjetskog rata, dio gradiva se nalazi u Beogradu, a dio vjerojatno i drugdje. Vidi: Jakov JELINČIĆ, "Arhivsko gradivo o egzodusu istarskih Hrvata (1918. - 1943.) u Državnom arhivu u Pazinu", *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918. - 1943.) : zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa*, Zagreb 1997., 155.

²⁶ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941 - 1945. Zbornik dokumenata*, knjiga 1 (godina 1941.), nav. dj., 443.-444. Usp: H. James BURGWIN, *Empire on the Adriatic*, 56.

²⁷ Ponižavajući uvjeti u kojemu se našao Pavelić zbog aneksije obalnih krajeva, u prvom redu Dalmacije, postalo je temeljni ispit povjerenja u NDH koja je zabrinjavajućom brzinom gubila

U NDH je svoju ekspozituru u Zagrebu imala i talijanska obavještajna služba Opera vigilanza repressione antifascista (OVRA). Politička policija Italije osnovana je 1922. godine nakon dolaska Mussolinija na vlast. Na čelu OVRA-e stajala je generalna direkcija policije sigurnosti koja je djelovala preko jedanaest generalnih inspektorata. Izvješća je dobivala od karabinjerskih postaja, policijskih kvestura, organizacija fašističke stranke, vojno-obavještajne službe te je na temelju njih izdavala zapovijedi za uhićenja i uklanjanje protivnika. Pojedine istaknutije ustaše koji su se nalazili u emigraciji u Italiji, bili su uključeni u obavještajni aparat OVRA i prije rata.²⁸ Uz OVRA-u, postojala je i Servizio informazione militare (SIM), vojno obavještajna služba Glavnog stožera talijanske vojske, čija je zadaća bila obavještajno prikupljanje podataka, ubacivanje u protivničke redove te zaštita svojih redova. Jedno vrijeme na čelu SIM-a bio je armijski general Mario Roatta koji je 1942. godine bio zapovjednik talijanske Druge vojske sa sjedištem u Sušaku.

Uspostavom NDH odmah je uspostavljena suradnja između OVRA-e i ustaške obavještajne službe. Talijani su na sva važnija mjesta u Hrvatskoj stavljali isključivo članove OVRA-e te su koristili za obavještajni rad u NDH niz Dalmatinaca koji su optirali u Italiju.²⁹ Talijani su preko svojih poduzeća u Hrvatskoj vršili i gospodarsku špijunažu. Tako je šef "Agipa", talijanske naftne tvrtke u Zagrebu, Pietro Marinelli, ranije Pero Marinić iz Kaštela, bio izravno povezan s rimskom centralom u OVRA-e. Jednom prilikom Marinelliju je bila ukradena torba i u njoj je pronađen izvještaj o ustašama koji su se vratili iz emigracije i u njemu su opisani "kao surovi, neinteligentni i škodljivi".³⁰

Talijani su pokušali razviti i kulturnu špijunažu, preko "Istituto di cultura Italiana" u Zagrebu, gdje su dijelili stipendije za studij u Italiji. Institut je organizirao i tečajeve talijanskog jezika te i na taj način želio pobuditi interes

potporu naroda. Jedan od autentičnih izljeva nacionalnog bijesa zbog aneksije Dalmacije dogodio se 25. prosinca 1941., i poznat je kao "misa za Dalmatince". Naime, nakon mise, u franjevačkoj crkvi u zagrebačkoj Zvonimirovoj ulici koju je služio svećenik koji se netom vratio iz talijanske internacije u Sinju, mnoštvo je spontano krenulo prema Trgu bana Jelačića kličući: "Živjela Dalmacija", "Živio Split". Odatle je mnoštvo željelo krenuti na Markov trg, ali zapovjednik policije Eugen Dido Kvaternik postavio je kordon redarstvenika u Radićevu ulicu. U međuvremenu je pozvao Antu Moškova, zapovjednika Poglavnikova tjelesnog zdruga, da smjesta izvede jednu satniju na ulicu i "rastjera tu dalmatinsku bagru koja je počela voditi politiku po zagrebačkim ulicama". Međutim, Pavelić nije dopustio Moškovu da izvede vojsku na ulicu. Policija je uhitila šesnaestoricu studenata, protiv trojice je pokrenut sudski postupak, ali okončan je oslobađajućom presudom. Vidi: Hrvatski državni arhiv, (dalje:HDA) Republički sekretarijat unutrašnjih poslova Socijalističke Republike Hrvatske, Služba državne sigurnosti (dalje: RSUP SRH SDS), 013.058. Zapisnik saslušanja A. Moškova od 20. svibnja 1947. Usp. N. KISIĆ- KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 136.

²⁸ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.26. kut. 56. Dijelovi zapisnika sa saslušanja u svezi s međunarodnom obavještajnom službom NDH. Iz zapisnika o saslušanju Đure Pavlovića, 101.-103.

²⁹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.26. O međunarodnoj obavještajnoj službi NDH, kut. 56., 136. Braća Jerko i Mate Bosna, Dalmatinci koji su se za vrijeme talijanske okupacije izjasnili kao Talijani bili su zaposleni u talijanskom poslanstvu. Nakon preslušavanja u policiji bili su vrbovani za ustašku obavještajnu službu. Usp. HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.72, kut., 61, Saslušanje Stjepana Aleksića, 11.

³⁰ Isto.

za Italiju.³¹ U Karlovcu je otkrivena obavještajna skupina “Zero” koju su činili: Aleksandar Šantić, student, Dinko Milanović, upravitelj pivovare, Zdravko Karlović, trgovački pomoćnik, Nikola Lalić, Antonio Lenuzzi, pečarski pomoćnik za kojeg je utvrđeno da je prvo bio talijanski agent, a propašću Italije prešao je u njemačku obavještajnu službu.³²

Već krajem lipnja 1941., u Italiju je otišla prva skupina čelnih redarstvenika i obavještajaca NDH kako bi usvojila metode rada talijanske policije i ministarstva unutarnjih poslova.³³ Na čelu tog izaslanstva bio je Eugen Dido Kvaternik, a uz njega su se još nalazili Vlado Singer, Ico Kirin, Vlado Čubelić, Vilko Pečnikar, Mirko Vutuc i Ivo Herenčić.³⁴ O boravku hrvatskoga redarstvenog izaslanstva u Italiji pisali su i talijanski dnevni listovi. Tako je talijanska javnost obaviještena da je hrvatsko redarstveno izaslanstvo stiglo nakon Caserte u Napulj. Tu su posjetili urede kraljevskog redarstva te su se zadržali osobito dugo u brzoglasnoj i brzopjavnoj središnjici, pokraj redarstvenih automobila i u konjušnici. Izaslanstvo je nakon Napulja došlo u Rim, a zatim u Torino. O boravku redarstvenog izaslanstva NDH pisala je i torinska “*La Stampa*”: “Hrvatsko redarstveno izaslanstvo, koje je došlo u naš grad započelo je svojim posjetima u pratnji ravnatelja redarstva, njegovog zamjenika i ostalih predstavnika. Ovo izaslanstvo je sastavljeno od vrlo mladih ljudi, a vodi ga državni tajnik za unutarnje poslove Eugen Kvaternik, koji je također vrlo mlad, jer je tek navršio 30. godinu života. Izaslanstvo je posjetilo torinsko redarstvo gdje im je ravnatelj redarstva pokazao sve najmodernije uređaje. Članovi izaslanstva su pokazali veliko zanimanje i izrazili svoje udivljenje nad izvrsnom organizacijom redarstvene službe”.³⁵ Tom prilikom Kvaternik i Singer dobili su primjerke raznih policijskih obrazaca na temelju kojih su kasnije u Hrvatskoj tiskani obrasci.³⁶

Uz pomoć šefa OVRA-e za Hrvatsku C. Verdiana, policijskog atašea poslanstva u Zagrebu ili kako se u dokumentima naziva Generalni nadzornik (inspektor) redarstva kod Kr. talijanskog poslanstva u Zagrebu, za pripravnike redarstvenih stražara NDH održavani su redarstveni tečajevi u Rimu. Verdiani

³¹ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.26. O međunarodnoj obavještajnoj službi NDH, kut. 56., 136.

³² HDA, RSUP SRH SDS, 013.2/13. Zapisnici sa saslušanja, kut. 54. 21.

³³ Neposredno prije toga Eugen Dido Kvaternik i nekolicina njegovih najbližih suradnika boravila je u Glavnome uredu SS-a posljednjih dana svibnja i prvih dana lipnja 1941. godine. Delegaciju je pratio prvi SS-polijski izaslanik u NDH SS-Obersturmbannführer Wilhelm Beissner. Kvaternik i suradnici razgovarali su sa zapovjednikom Glavnog ureda SS-a Gruppenführerom Gottlobom Bergerom i drugim višim oficirima SS-a. Između ostalog, dogovoreno je da će u razne SS jedinice biti primljeno na izobrazbu oko stotinu mladih pripadnika ustaškog redarstva. I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, n. dj., 266.

³⁴ Ivan ŠIBL, *Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve*, Zagreb, 1967., 84. Ova skupina ustaških dužnosnika je često u javnosti nazivana i “rasovima”. “Ras” je abesinski naziv za plemenske glavare. Usp. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 69.

³⁵ *Hrvatski narod*, 6. VII. 1941. 5. Izaslanstvo je iz Torina otputovalo u Trst, a na kolodvoru ga je ispratio ravnatelj redarstva, njegov zamjenik, kao i predstavnici građanskih vlasti.

³⁶ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2. 60. Izradak o organizacijskoj strukturi Redarstvene oblasti za grad Zagreb, kut., 59., 154.

u dopisu tadašnjem ravnatelju Glavnog ravnateljstva za javni red i mir, Filipu Crvenkoviću, u veljači 1943. godine poručuje da bude jako strog u izboru novih pripravnika, kako bi bio osigurao uspjeh novog tečaja (trebalo je priključiti novih stotinu pripravnika hrvatskih redarstvenih stražara onima koji su u to vrijeme već boravili u redarstvenoj tehničkoj školi u Rimu).³⁷

U sklopu Ministarstva unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske osnovano je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) koje je djelovalo kao poseban odjel MUP-a.³⁸ Bilo je zamišljeno kao redovita policijska ustanova NDH te je imalo zadaću vrhovnog nadzora nad radom svih redarstvenih oblasti i službi. Istovremeno je osnovana i Ustaška nadzorna služba (UNS), po uzoru na njemački Gestapo, koja je postala specijalna policija ustaškog režima.³⁹ Osnivanjem UNS-a, RAVSIGUR-u su ostali samo nepolitički poslovi: organizacija redarstva uopće, njihova kontrola, nadzor nad poslovanjem željezničkog, lučkog i pograničnog redarstva, vođenje poslova redarstvene straže i izvidnika te briga o njihovoj stručnoj izobrazbi, borba protiv kriminala i šverca, a kao posebni zadatak održavanje veze s njemačkim, talijanskim vlastima po pitanjima policijske naravi.⁴⁰

Na čelo RAVSIGUR-a i UNS-a Pavelić je imenovao Eugena Didu Kvaternika, čime je ujedinjen rad cijele policije. Poslije osnivanja UNS-a ustaška obavještajna služba postaje njegov sastavni dio pod nazivom Ured II. Sastavni dijelovi Ureda II. bili su odjeli, kojih je trebalo biti šesnaest, a svaki je pokrивao određeno područje djelatnosti. Ti odjeli su postupno osnovani, a većina ih je osnovana tijekom 1942. godine, dok neki nisu ni osnovani ili zbog tajnosti o

³⁷ HDA, Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (dalje: MUP NDH) U.M.T. 764/43., kut. 1. MUP izvještava o održavanju novog redarstvenog tečaja tehničke škole u Rimu. Za pripravnike hrvatskih redarstvenih stražara trebalo je pribaviti vize na zajedničkoj putnici talijanskoga generalnog konzulata.

³⁸ Leopold KOBŠA, "O organizaciji ustaškog aparata vlasti za provođenje terora u NDH", *Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, zbornik, Zagreb 1971., 240.-241. U organizacijskom smislu, RAVSIGUR je bio u prvo vrijeme podijeljen na devet odsjeka: Kabinet ravnatelja, Odsjek za političke predmete s centralnom političkom evidencijom, Odsjek za javnu sigurnost, Odsjek za socijalna pitanja, ako spadaju u djelokrug redarstva, Odsjek za vršenje nadzora nad poslovanjem svih redarstvenih oblasti u državi, Odsjek za željezničko, pogranično i lučko redarstvo, Odsjek za poslove redarstvene straže i redarstvene škole, Odsjek za poslove redarstvenih detektiva i Gospodarski odsjek. Usp. Provedbena naredba o ustrojstvu i poslovanju ravnateljstva za javni red i sigurnost, *Narodne novine*, 21. V. 1941.

³⁹ Isto, 248. UNS se sastojao od sljedećih ureda: Ured I – Ustaško redarstvo, Ured II – Ustaška obavještajna služba, Ured III – Ustaška obrana, Ured IV – Ustaški osobni ured, Ured V – Ustaška sigurnosna služba. Usp. Davor KOVAČIĆ, "Razvoj i djelovanje policijsko sigurnosnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941.-1945. godine", *doktorska disertacija*, Zagreb 2005., 119.

⁴⁰ Sredinom lipnja 1941., na prvoj stranici časopisa *Police Criminale Internationale* (br. 6 od 15. lipnja) objavljeno je da je "Vlada Hrvatske izvoljela biti u sastavu Međunarodne komisije kriminalističke policije (današnji Interpol) i za zvaničnog predstavnika u Komisiji delegirala šefa nacionalne sigurnosti Hrvatske g. državnog sekretara Kvaternika Eugena, u Agramu". Vidi: Aleksandar VOJINOVIĆ, *Ante Pavelić*, Zagreb 1988., 148. Osim Kvaternika, kasnije će biti određen još jedan predstavnik NDH u Međunarodnoj komisiji kriminalističke policije, a prema izvješću iz 1942., to je bio Žarko Šimat. O udjelu policijskih vlasti NDH u Međunarodnoj komisiji kriminalističke policije nema drugih podataka.

njihovu radu nedostaju podaci.⁴¹

Odjel I. prototalijanski, koji se nalazio u sklopu Ureda II Ustaške nadzorne službe, osnovan je 26. lipnja 1942. godine na inicijativu samog Eugena Dide Kvaternika.⁴² Naime, internacija je ustašama neizbježno nametnula “antitalijansko” raspoloženje jer im je talijanska policija uvijek bila na tragu. Od 1932. do 1941. za vezu između ustaša i talijanskog ministarstva vanjskih poslova bio je zadužen Ercole Conti, inspektor javne sigurnosti. On je u emigraciji nazvan Pavelićevom “sjenom” i ustaše mu nikad nisu oprostile što se prema njima postavio kao da su “obični kriminalci”. Conti je tvrdio da nikakve mjere prema ustašama nije poduzimao bez Pavelićeva znanja. Kada je 1941. najavljena mogućnost njegova posjeta Zagrebu, još svježe emigrantske uspomene nagnale su ravnatelja policije Eugena Didu Kvaternika da zaprijeti kako će s Contijem “namiriti stare račune i smjesta ga uhititi”.⁴³

Zadatak prototalijanskog odjela je bio prikupljati podatke o djelatnosti Talijana, razotkrivati talijansku špijunažu, kontrolirati hrvatsku emigraciju koja se u to vrijeme nalazila u Italiji i slično. I samog šefa OVRA-e za Hrvatsku, policijskog atašea poslanstva u Zagrebu Ciru Verdiana, tajno je nadzirao pododsjek I. ustaške obavještajne službe.⁴⁴ Ovaj odjel je posebno izrađivao skice i karte talijanskih utvrđenja u NDH i raspored talijanske vojske, zatim je posebno obrađivao talijanske novine i radio postaje iz čega je crpio podatke korisne za NDH. U svom operativnom radu ovaj odjel se naslanjao na obavještajnu mrežu koja je uglavnom rađena na principu skupine kojom rukovodi predvodilac. Izvještaji su se evidentirali, a svi prikupljeni podaci su se sumirali i na osnovi njih izrađivala se i posebna kartoteka osoba. Pročelnik odjela bio je Ozren Kvaternik, a poslije njega Ante Rebac “Puba”. Uredi ovog odjela nalazili su se u zagrebačkoj Bogovićevoj ulici.

Blokada hrvatske uprave, redarstva i vojske na zaposjednutome području bilo je najosjetljivije pitanje odnosa između NDH i Kraljevine Italije. Vlada i ministarstvo vanjskih poslova pokušavali su dobiti natrag nadležnost u obalnome području. Talijani su ipak pristali na reokupaciju obalnog pojasa odnosno smanjenje broja talijanskih postrojbi u Hrvatskoj. Dana 19. lipnja 1942. potpisan je Sporazum između hrvatske vlade i Višega zapovjedništva talijanskih oružanih snaga Slovenija-Dalmacija o novome uređenju južno od demarkacijske linije. Taj je sporazum poznat kao “Zagrebački sporazum”. Nji-

⁴¹ Elvis BURČUL, magistarski rad “Ustaška nadzorna služba. Osnivanje, ustroj, djelovanje i ukidanje (1941. - 1943.)”, Zagreb 2002., 71.

⁴² HDA RSUP SRH SDS, 013.2.25a, kut., 56, Elaborat Dragutina Jileka o organizaciji, kadrovima i djelatnosti UNS-a, 13. U prototalijanskom odjelu radila je i Nada Halužan, kasnije supruga njemačkog agenta Konrada Klasera. Poslije kapitulacije Italije 1943. godine Klaser je govorio kako se sada vidi da je imao pravo kada je od Eugena Dide Kvaternika tražio da se osnuje ovaj odjel. Istovremeno se hvalio kako tim odjelom upravlja on, a da Ozren Kvaternik sve radi po njegovim uputama.

⁴³ N. KISIĆ - KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 30. Usp. HDA, RSUP SRH 013.0.4: Dosje A. Pavelić A. Moškov, Dr. A. Pavelić, Kratka biografija, njegova prva emigracija, razdoblje NDH i zaključak, 93.-95.

⁴⁴ HDA, RSUP SRH SDS 013.2.26. kut. 56.

me je Pavelić postigao konsenzus o djelomičnom povlačenju talijanske vojske iz obalnog područja ili tzv. Druge zone. Za upravu tih područja usvojena je kompromisna formula “solidarne” podjele nadležnosti tj. zajedničke nadležnosti hrvatske građanske vlasti i talijanske vojničke vlasti.⁴⁵

Hrvatska je vlada 20. srpnja 1942. objavila javnosti da je postigla sporazum s Vladom Kraljevine Italije prema kojem održavanje javnog reda i sigurnosti na obalnom području “spada u solidarnu dužnost talijanskih vojničkih i hrvatskih građanskih vlasti. U tom će smislu cjelokupnu građansku upravu uključivši redarstvenu službu za održavanje javnog reda i sigurnosti vršiti hrvatske građanske vlasti, dok će talijanske vojničke oblasti u mjestima, gdje se zadržavaju talijanske posade, zadržati redovne atribucije povezane s vojničkom djelatnosti usmjerenom na održavanje javnog reda.”⁴⁶

U srpnju 1942. tadašnji ravnatelj policije Eugen Dido Kvaternik je povjerljivom okružnicom naložio “energično izbjegavanje svih incidenata prema Talijanima”. Mjesnim vlastima je preporučeno da “održavaju dobre odnose s talijanskim narodom i njihovim predstavnicima na hrvatskom teritoriju” te da izbjegavaju kaznene mjere protiv Židova i Srba.⁴⁷

Zbog sukoba sa Slavkom Kvaternikom, koga su Talijani smatrali “njemačkim čovjekom”, poglavnik Pavelić tražio je mogućnost za postupno eliminiranje ravnatelja policije Eugena Dide Kvaternika. Treba napomenuti da je smjena Eugena Dide Kvaternika i njegova oca Slavka Kvaternika bila posljedica dubljih kriza u kojima se tada nalazila NDH, koje su dobro poznate i ovom prilikom nećemo ulaziti u njih.⁴⁸ Pavelić je Eugena Didu Kvaternika nastojao u javnosti predstaviti kao neuspješnog ravnatelja policije, iako je Dido Kvaternik sve važnije odluke svakog dana dogovarao s Pavelićem. Inicijativu za smjenu Dide Kvaternika dali su Nijemci koji su umjesto strahovlade i samovolje Dide Kvaternika željeli reorganizirati policiju i uvesti više reda i discipline. Treba istaknuti da su se u vrhu vlasti NDH pojavljivale teze kako otac i sin Kvaternik spremaju udar na Pavelića. Međutim, nema pouzdanih dokaza jesu li to bile glasine kojima je Pavelić požurivao ostavku oca i sina Kvaternik ili je bila riječ o stvarnom pokušaju udara. Sam Pavelić objasnio je Talijanima da je smijenio E. D. Kvaternika zbog policijskih ekscesa i nasilja, ali nije isključio mogućnost pučističkih namjera. Karakteristično je da je veleposlanik Stjepo Perić o tome izvijestio šefa ureda za Grčku, Crnu Goru, Dalmaciju, Sloveniju i Hrvatsku u talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova Lucu Pietromarchija, navodeći da Eugen Kvaternik navodno želi “preuzeti vlast i proglasiti njemački protektorat nad Hrvatskom”. Eugen Dido Kvaternik je u emigraciji pisao da su on i njegov otac, vojskovođa Slavko Kvaternik posebno bili nezadovoljni Pavelićem zbog odnosa s Talijanima i prihvaćanja njihovih zahtjeva i bili su spremni da

⁴⁵ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 224.

⁴⁶ *Hrvatski narod*, 21. VII. 1941.

⁴⁷ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 226.

⁴⁸ O sukobu Pavelića i Slavka Kvaternika opširnije vidi: N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Vojskovođa i politika*, 56-65; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, “Drama vojskovođe”, 379.-398.

se Talijanima i vojnički odupru.⁴⁹ Eugen Dido Kvaternik je zamjerao Andriji Artukoviću da je kao ministar unutarnjih poslova zajedno s Pavelićem ukinuo samostalno političko redarstvo UNS-a u vrijeme kada su, kako navodi, “u zemlji imali komunistički i četnički ustanak i kad smo protiv sebe imali Gestapo, OVRU, SIM i još kojih pol tuceta prijateljskih, savezničkih obavještajnih službi, zatim obavještajnu službu zapadnih saveznika, sve po redu potpuno samostalne redarstvene organizacije”.⁵⁰ Vlasti NDH su talijansku kao i njemačku policijsko – obavještajnu službu tretirale kao neprijateljsku.

U izvješću koje je Raimondo Giustiniani, prvi tajnik talijanskog poslanstva u Zagrebu, uputio 28. rujna 1942. Ministarstvu vanjskih poslova, tvrdi se kako je Pavelić sa svoje strane Hitleru pokazao da je voljan stabilizirati vladu i obuzdati samovoljne elemente. Ukratko, najavio je da će uskoro smijeniti ravnatelja policije E. D. Kvaternika i na njegovo mjesto postaviti čovjeka umjerenijeg usmjerenja.⁵¹ Talijani su pad obitelji Kvaternik tumačili kao pobjedu nad “austrofilima”. Naime, za talijansku je diplomaciju S. Kvaternik bio simbol hrvatskoga “filogermanizma” i dokaz o “vrlo opasnoj igri” hrvatske vlade protiv Italije. Talijani su vjerovali da je padom obitelji Kvaternik znatno smanjeno polje njihova djelovanja. Treba napomenuti su pojedini talijanski promatrači zaključivali da Eugen Dido Kvaternik i dalje vrši neizravan utjecaj na ljude kojima je povjerio “politički sektor ustaške policije”, iako više nema zaduženja niti obveza.⁵²

Politikom osciliranja između Rima i Berlina, Pavelić je možda mogao postići neke prednosti za NDH, jer su osovinski partneri bili složni samo u tome da NDH ne prepuste jedna drugoj. Postojala je sklonost osovinskih Pavelićevih najbližih suradnika da u ulasku u orbitu Italije vide pogrešku jer se mnogo više moglo postići u orbiti Njemačke. Prema riječima mlađeg Kvaternika, Pavelić je na svaku vijest i zainteresiranost Berlina za hrvatsko pitanje reagirao mlako i poručivao svojim privrženicima u Zagrebu da ne “nasjedaju njemačkim agentima”.⁵³

⁴⁹ Eugen KVATERNIK, “Riječi i činjenice. Prilog povijesti hrvatsko-talijanskih odnosa u Drugom svjetskom ratu”, 56-75. E. D. Kvaternik je netom nakon potpisivanja Rimskih ugovora dobio službeni poziv “Međunarodnog kriminalnog redarstva” da posjeti Berlin. Glavar SS i ministar unutarnjih poslova Heinrich Himmler je tom prilikom rekao mlađem Kvaterniku: “Ako Vaš gospodin otac i Vi želite imati čistu situaciju s Talijanima i spriječiti njihovo daljnje napredovanje i prisezanje, pobrinite se za Pavelićevu sigurnost u nekakvom dvorcu blizu Zagreba, gdje će biti pod vašom stražom. On je potpuno vezan uz Italiju, i dok je on na vlasti, nećete imati mira s Talijanima”. Usp. V. VRANČIĆ, “Talijanska i njemačka politika spram NDH”, *Hrvatska misao*, Buenos Aires 1963, 19.

⁵⁰ *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja*, 168.-169.

⁵¹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 163.

⁵² *Eugen Dido Kvaternik, Sjećanja i zapažanja*, 199.

⁵³ Isto, 25. Usp. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 170.-171. Autorica smatra da se prema raspoloživoj dokumentaciji može zaključiti da je NDH za visoke berlinske krugove bila “na sporednome političkom kolosijeku”. Idealan kurs koji je Njemačka nastojala slijediti u hrvatskom pitanju bilo je nemiješanje u talijansko-hrvatske odnose, da bi čistima ostali odnosi u Osovini.

Ubrzo nakon smjene Eugena Dide Kvaternika, već početkom 1943. godine, izvršena je reorganizacija policijskog sustava NDH, tako što je UNS ukinut kao posebna ustanova, a njegove su službe raspoređene u nadležnost Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR), Ustaške vojnice i drugih institucija.⁵⁴

Policijski sustav NDH uoči kapitulacije Italije 1943. godine

Hrvatsko stanovništvo pod talijanskom upravom nije se moglo utješiti možebitnom privremenošću njihove nazočnosti jer su osjećali njihov teror i ponižavanje svake vrste. Komunisti su najbrže stjecali pristaše u krajevima koje su Talijani anektirali ili okupirali. Povjerenik NDH pri talijanske Druge vojsci žalio se u ožujku 1943. da u obalnom pojasu mladići odlaze u partizane, a tamošnja vlast NDH “nema dovoljno snage prisilno regrutirati vojne obveznike”.⁵⁵

Odmah poslije operacije “Weiss”, u kojoj su njemačke oružane snage djelovale u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i zapadnoj Bosni, izdano je Hitlerovo naređenje od 10. ožujka 1943. godine za konačno smirivanje oblasti oslobođenih od komunista.⁵⁶ Tako je prvi put H. Himmleru povjerena veća policijska akcija u dijelovima NDH. Na čelo okupacijske Njemačke redarstvene organizacije, odnosno za svog opunomoćenika u Hrvatskoj Himmler je imenovao SS brigadenfuehrera i general-bojnika policije Konstantina Kammerhofera.⁵⁷ Imenovanjem Kammerhofera cijeli teritorij NDH je bio podijeljen na pet policijskih oblasti s centrima u Osijeku (I), Sarajevu (II), Banjoj Luci (III) i Zagrebu (V). U talijanskoj okupacijskoj zoni bila je predviđena IV. policijska oblast (bio je predviđen Knin, zatim Split), te je ona osnovana tek poslije kapitulacije Italije.

U jednom razgovoru s tadašnjim ministrom vanjskih poslova NDH Lorkovićem, neposredno nakon imenovanja, Kammerhofer je zahtijevao znatno proširenje svojih ovlasti.⁵⁸ Lorković je odbio sve te zahtjeve smatrajući da predstavljaju grubo miješanje u hrvatski suverenitet i pogoršavaju hrvatsko-

⁵⁴ Mirko PERŠEN, *Ustaški logori*, Zagreb 1990., 34.-35.

⁵⁵ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 274. Nacionalni osjećaji svih Hrvata bili su duboko povrijeđeni kada je Ante Pavelić potpisao Rimske ugovore. U anektiranoj Dalmaciji, u Hrvatskom primorju i dijelovima Gorskog kotara to je ojačalo buntovna raspoloženja i među nekomunistima, pa je ustanak u tim krajevima, za razliku od ostatka Hrvatske, od početka bio obilježen sudjelovanjem velikog broja Hrvata u partizanskim jedinicama. Usp. I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, “Srbi i Hrvati u narodnooslobodilačkoj borbi u Hrvatskoj”, *DIJALOG* povjesničaristoričara, Zagreb 2000, 257.-258.; Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1941.*, Zagreb 1957., 279.

⁵⁶ M. KREŠO, “Izmjene u sistemu njemačkog komandovanja i okupacione uprave u prvoj polovini 1943”, *Neretva-Sutjeska 1943, Zbornik radova*, Beograd 1969., 728.

⁵⁷ Holm SUNDHAUSSEN, “Obavještajna služba i policijski aparat Hajnriha Himmlera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941-1945” *Vojnoistorijski glasnik (VIG)*, 2/ Beograd, 1972., 111.

⁵⁸ F. JELIĆ-BUTIĆ, *Ustaše i NDH*, 263. Kammerhofer je tražio utjecaj na cjelokupno oružništvo NDH, dodjeljivanjem po tri oružnika Nijemca i pripadnika njemačke narodnosti svakoj od 450 oružničkih postaja u NDH; uključivanje pripadnika njemačke narodnosti u NDH u njemačko oružništvo osnivanje pomoćne policije u NDH u njemačkim odorama.

talijanske odnose. Naime, opravdano se smatralo da bi za sve mjere koje se poduzimaju za održavanje javnog reda i sigurnosti bila odgovorna Njemačka i da bi to Italija protumačila kao odricanje od hrvatskog suvereniteta, što bi ponovno dovelo u pitanje granice između NDH i Italije. Međutim, sljedećih dana vlada NDH je ipak morala popustiti. Nijemci sustavno proširuju policijski i vojni nadzor nad ustaškom vladom, a talijanska se diplomacija sve više gubi u labirintu hrvatskih događanja. U tom vremenu ustaški režim ostavlja krajnje negativnu sliku na talijanske promatrače, koji ga drže “izoliranim, omrznutim i bez trunke ugleda”. Talijanska vojnoobavještajna služba bila je istog mišljenja i prema njezinim izvješćima hrvatsko prijateljstvo prema Rimu tek je “zvanično” jer zagrebački “emisari” u anektiranoj Dalmaciji pohranjuju i vode antitalijansku kampanju.⁵⁹

Rasformiranjem UNS-a stvoren je u GRAVSIGUR-u Odsjek B II koji se isključivo bavio obavještajnom službom na području cijele NDH. Nastao je iz Ureda II. UNS-a od koga je primio prvu organizacijsku podjelu, osnovni kadar i obavještajnu mrežu. Na taj način Ured II UNS-a nastavio je svoj prijašnji rad pod nazivom Odsjek B II, ali je bio pojačan kadrovima i mrežom te se dalje organizacijski razvijao prema prilikama i potrebama obavještajne službe. Odsjek B II dijelio se na pododsjeke, čiji broj niti naziv nije bio stalan. Odnos rada između pododsjeka bio je prilično slabo organiziran, odnosno nije bio međusobno usklađen. Na taj način pododsjeci su zapravo djelovali kao samostalna tijela. Pododsjek I. obrađivao je Talijane i u ovoj problematici obrađivala se kontrola rada talijanske obavještajne službe i to kako civilne “Opera volontaria rappresaglise antifascista” – “OVRA”, tako i vojne “Servizio informazioni militari” – “SIM”, tj. pronalaženje njezinih suradnika, kontrola njihova kretanja, njihovih veza, podataka koje šalju, kurira i održavanje veze. Sve ovo vrijedilo je samo za teritorij NDH, budući da u to vrijeme nije postojala mreža agenata na teritoriju Italije, kao niti na području drugih zemalja. Cilj i namjera je bila stvoriti je s vremenom. Zatim se obrađivao rad talijanske vojske na teritoriju NDH i dislokacija većih jedinica, operativni pokreti, držanje prema stanovništvu, moral, naoružanje, zapovjedni kadar. Tako se, primjerice, u izvješću Sigurnostne službe Odsjeku B II od 7. VIII. 1943. godine obavještava o ponašanju talijanske vojske u Gorskom kotaru. Navodi se da se u Gorskom kotaru talijanska vojska ponaša neprijateljski prema tamošnjem hrvatskom pučanstvu. Nadalje se kaže: “Talijanski vojnici dolaze u sela, tjeraju ljude iz njihovih kuća, pakuje sve vrijednije stvari i odpreme u Italiju ili prodaju u drugom selu, a kućice popale. Ionako siromašno pučanstvo Gorskog kotara, ostavši bez svojih domova odlazi u partizane, jer se boje da ih Talijani ne odpreme u logor. Dok naše hrvatsko katoličko pučanstvo stradava, dotle četnici uživaju sve povlastice. Četnici dolaze u katolička sela, ubijaju i pljačkaju, a ukradenu stoku odvoze u pravoslavna sela, gdje ih onda dijele s Talijanima. Pri tom njihovom pljačkanju pomažu ih i sami Talijani, koji drže stražu za vrijeme pljačkanja, dapače oblače četnike u talijanske vojne odore te tako zajednički pljačkaju. U

⁵⁹ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 337.

posljednje vrijeme Talijani su dopremili iz Like četnike, te ih smjestili u Hrvatske Moravice tako da je stanovništvo još više ugroženo. Pravoslavci sieku i privatne i državne šume i drva odpremaju u Italiju, a naša im vlast ništa ne može i ne smije. Katoličko pučanstvo ne smije ići u šumu za svojim potrebama, jer ih četnici dočekaju i ubijaju. Četnici pjevaju protuhrvatske pjesme i pogrđno govore o Poglavniku i NDH, a kliču Jugoslaviji i Petru. Naši oružnici ne mogu poduzeti nikakve korake protiv njih, jer to Talijani ne dozvoljavaju. I sami Talijani, častnici i vojnici rugaju se Hrvatima i Poglavniku i govore da Poglavnika više nema, jer da je Poglavnik htio pobjeći u Švicarsku, ali da su ga oni uhvatili na granici i dopremili natrag u Zagreb.”⁶⁰ Naime, mnogobrojni su četnički odredi u drugoj i trećoj zoni uspostavili blisku suradnju s Talijanima, i pomagali su talijanskim oružanim snagama da na tim područjima unište partizane. Najočitiiji izraz talijanske suradnje s četnicima bile su postrojbe dobrovoljačke antikomunističke milicije – M.V.A.C (Milizia Volontaria Anticomunista), po svom karakteru paravojne formacije.⁶¹

Isto tako, u pododsjeku I. praćen je i rad diplomatskih, konzularnih, vojnih i fašističkih predstavništva u NDH, poslanstvo u Zagrebu, njegovo osoblje i namjere, konzulati u Zagrebu, Sarajevu, Mostaru i Dubrovniku te njihov rad, zatim vojna misija u Zagrebu, njezin rad i osoblje, izaslanstvo fašističke stranke i mladeži u Zagrebu, njihov rad i osoblje te veza s domaćim Talijanima. Jednako tako vršen je nadzor nad talijanskim državljanima na teritoriju NDH i njihovo političko držanje u odnosu prema NDH, eventualne veze s talijanskim predstavništvima ili talijanskom obavještajnom službom.⁶²

U ovom pododsjeku trebalo je konkretno utvrditi koja je talijanska jedinica izvršila zlodjelo, tko je zapovijedao, a po mogućnosti i imena osoba koje su izvršile zlodjelo, jednako kao i visinu materijalne štete koja je nanesena. Ured je imao dužnost prikupiti sav taj materijal i po mogućnosti dokumentirati s fotografijama i sređivati po mjestima događaja i po vrstama zlodjela. Ako su neki događaji bili nejasni ili nedovoljno opisani, bila je dužnost službenika ureda otputovati u mjesto događaja, ako je to bilo moguće, i tamo preko političkih ili administrativnih vlasti, uz pomoć prijatelja, znanaca i informativnih razgovora te događaje rasvijetliti i upotpuniti. U tu svrhu bili su korišteni i razni izvještaji i dokumenti kojima su raspolagale upravne i vojne vlasti, a bili su potrebni za nadopunu obavještajnih podataka. Bili su skupljani i podaci o osobama koji surađuju ili simpatiziraju Talijane, a isto tako registrirali su se i talijanski obavještajci ako se za njih u radu doznalo.⁶³ Dobiveni podaci o Talijanima nisu bili rezultat neke organizirane obavještajne mreže, nego je

⁶⁰ HDA, Zbirka izvornog gradiva iz vremena Nezavisne Države Hrvatske (ZIG NDH) III-1, kut. 195.

⁶¹ O počecima suradnje četnika i Talijana u ljeto 1941. pisala je i F. JELIĆ BUTIĆ, *Četnici u Hrvatskoj 1941 - 1945.*, Zagreb 1986., 37.-64.

⁶² HDA, RSUP SRH SDS, 013.2.5., Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost NDH, kut., 51., 180.

⁶³ HDA, RSUP SRH SDS, 013.2/26., O međunarodnoj obavještajnoj službi NDH, kut. 56, 223.

obavještajac bio prepušten samo sebi i obraćao se onim osobama za koje je pretpostavljao da su prototalijanski orijentirani.⁶⁴

Pad Mussolinija u srpnju 1943. za vlasti NDH bio je vrlo nepredvidive prirode. U Zagrebu se više nije mogao vidjeti ni jedan uniformirani Talijan. U gradu je osim vojnika i časnika boravila kolonija od oko šest tisuća talijanskih građana, ali grad nije postao pozornica antitalijanskih manifestacija. Poslije kapitulacije Italije 8. rujna 1943., partizani su tada razoružali mnoge talijanske jedinice i došli do velike količine oružja, a s druge strane, vojska NDH uspjela je zadržati garnizone i vlast u većini hrvatskih gradova, ali sada samo uz neposrednu pomoć njemačkih vojnih jedinica. Njemačka žandarmerija u Zagrebu je bez ikakvih teškoća razoružala oko 500 talijanskih vojnika, a isto su učinile jedinice NDH s talijanskim garnizonom u Jastrebarskom i Karlovcu. Istovremeno, zaposjednute su sve talijanske ustanove u Zagrebu i unutrašnjosti. Redarstvo je bilo u pripravnosti, straže pred talijanskim predstavništvima zamijenjene su domaćim policajcima.⁶⁵

Neposredno poslije kapitulacije Italije, policijske vlasti NDH počele su uhićivati sve talijanske građane. Tada su dva policajca u civilu došla i u nadbiskupski dvor uhititi predstavnika Sv. Stolice u Zagrebu Ramira Giuseppe Marcone. Stepinac je odmah telefonirao Andriji Artukoviću, tadašnjem ministru unutarnjih poslova, i rekao mu da će Marcone ostati u dvoru sve dok on, Stepinac, u njemu stoluje, a ako ga odvedu silom, smjesta će narediti da sva crkvena zvona zvone na uzbunu. "Ovdje nemate posla s nekim Talijanom nego izaslanikom Svete Stolice", rekao je Stepinac Artukoviću. Vlasti su se smjesta ispričale.⁶⁶

Nakon kapitulacije, talijansko poslanstvo je odmah uništilo tajni arhiv i šifre. Oko 23 sata poslanstvo je zauzeo časnik SS u pratnji pomoćnika protokola Hrvatskog ministarstva vanjskih poslova. Straža hrvatske policije istovremeno je blokirala prilaz poslanstvu, a cjelokupno osoblje poslanstva zadržalo se do daljnjeg u Zagrebu. Iste večeri njemačka je vojska prodrila u talijansku vojnu misiju i uhitila sve časnike, osim generala Rea. Iste noći Nijemci su u Zagrebu razoružali oko 500 talijanskih vojnika.⁶⁷

Poslije pada Italije Nijemci pojačavaju kadrovima mnogobrojne obavještajne centre u Zagrebu i na terenu. Tada su Gestapo i Abwehr počeli koncentrirati na ovom području svoje snage i znatno ih pojačavati stvarajući niz novih velikih obavještajno-policijskih centara.

⁶⁴ HDA, RSUP SRH SDS,013.2/13. Zapisnici sa saslušanja, kut. 54. 21. Tako je podatke o Talijanima nekoliko puta dao Matija Moguš, bivši zastupnik HSS-a iz Senja.

⁶⁵ A. VOJNOVIĆ, n. dj., 248.

⁶⁶ Stella ALEXANDER, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb 1990., 55. Giuseppe MASUCCI, *Misija u Hrvatskoj. Dnevnik od 1. kolovoza 1941. do 28. ožujka 1946.* priredio M. Mikac, Madrid 1967.

⁶⁷ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 377.

Zaključak

Iako je njemačka uloga u uspostavi NDH bila ključna, činjenica je da je tijekom 1941. talijanski utjecaj na razvoj događaja u njoj bio jači. Rimski ugovori i činjenica da su talijanske oružane snage držale pod nadzorom gotovo polovicu državnog područja imali su vrlo negativan učinak na stanje u NDH. Cjelokupni sustav policijske (kao i upravne) vlasti u NDH uspostavljen je po uzoru, ali i pod neposrednim pokroviteljstvom fašističke Italije i nacističke Njemačke. Područje NDH podijelile su Njemačka i Italija gotovo po polovici na sjevernu (njemačku) i južnu (talijansku) interesnu sferu, u kojima su u pojedinim prilikama preuzimale svu vlast. Poseban problem u radu policijsko-obavještajne službe predstavljalo je to što je teritorij Nezavisne Države Hrvatske bio prekriven mrežom drugih, uglavnom neprijateljski orijentiranih obavještajnih službi, koje su mahom bile bolje ustrojene, osposobljene i opremljene. Stoga se velika energija trošila na njihovo otkrivanje, nadziranje i neutraliziranje. U područjima NDH koja je talijanska vojska okupirala, koji je navodno bio pod suverenosti NDH, Talijani su uhićivali i radili što su htjeli, a na policijske vlasti NDH uopće se nisu osvrtni. Talijanska obavještajna služba, jednako kao i njemačka obavještajna služba, nisu iskreno surađivale s istim službama Nezavisne Države Hrvatske. Štoviše, one su često nastojale pridobiti njezine djelatnike, kako bi došli do obavještajnih podataka. Stoga je talijansku policijsko-obavještajnu službu (kao i njemačku) vlast NDH tretirala kao neprijateljsku.

SUMMARY

THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA'S POLICE ATTITUDE TOWARDS ITALY 1941 – 1943

The entire police (and administrative) system of the Independent State of Croatia was set up following the models, but also under the direct patronage, of fascist Italy and nazi Germany. On the basis of available archival sources and the existing literature, this article investigates the relation of the police system of NDH towards fascist Italy and its politics regarding Croatian regions in the 1941-1943 period. In the areas occupied by the Italian army which were supposedly under NDH's sovereignty the Italians arrested people and proceeded of their own accord and will completely ignoring the police authorities of NDH. The Italian intelligence service, as well as the German intelligence service did not have an open and sincere collaboration with the same authorities in the Independent State of Croatia. Moreover, they tried to win over the intelligence service workers in order to obtain more intelligence data. Therefore, the Italian police-intelligence services as well as the German were treated by the NDH authorities as hostile.

Key words: police and intelligence service, Independent State of Croatia (NDH), Italy, Directorate for Public Order and Security (RAVSIGUR), Ustasha Surveillance Service (UNS), Opera vigilanza repressione antifascista (OVRA), Servizio informazione militare (SIM).